

Knyaz Xristos

Dostoyevskinin "İdiot" romanı haqqında

"İdiot" romanı Fyodor Mixayloviç Dostoyevskinin yaradıcı ömrünə yekun vuran "Xəmsə"nin

ikinci əsəridir. "Xəmsə"yə qədərki yaradıcılığı nə qədər maraqlı olsa da, Dostoyevskinin dünya miqyaslı böyük yazıçıya çevirən bu beş romandır: "Cinayət və cəza", "İdiot", "Şeytanlar", "Yeniyyət", bir də "Karamazov qardaşları". Bu silsilədən ilk əsər - detektiv, ikincisi - məhəbbət romanı, üçüncüsü - sosial-siyasi roman, dördüncüsü - tərbiyəvi roman, nəhayət, beşincisi - ailə romanı qəlibində yazılsa da, bunların hamısı fəlsəfi əsərlər, Allah axtarışına çıxmış müəllifin bədii tədqiqatlarıdır.

Qərbdə Dostoyevskinin ideoloji romanın banisi sayırlar, ancaq mən bu təsbitə bir az şübhəylə yanaşıram: məgər Stendalin "Qırmızı və qara", "Parma monastırı", Balzakin "Şaqren dərisi", "Absolyut axtarışında", Hüqonun "Paris Notrdam kilsəsi", "Səfillər", Dikkensin "Pikvik klubundan qeydlər", "Devid Kopperfild", Qonçarovun "Oblomov", Turgenevin "Atalar və oğullar", Tolstoyun "Hərb və sülh" romanları "ideoloji" əsərlər deyilmi? Nə deməkdir ideoloji roman - müəllif bəyəndiyi-bəyənmədiyini ideyaları müxtəlif obrazlara yükləyir, sonra həmin obrazların təmsalında ideyaların konfliktini süjetə çevirir, nəhayət, sonda arxasında durduğu ideyanın zəfərini, yaxud faciəsini təsvir etməklə oxucuya, cəmiyyətə mesajını ötürür.

Ancaq müəllifin canlı həyat təcrübəsi, müşahidə ustalığı kara gəlməyə, tək ideyadan bir şey çıxmaz, obraz sxematik, quru alınar, oxucuya heç bir təsir göstərməz. Burada, necə deyərlər, ideal qanadla real qanad paralel pərvazlanmalıdır, hər iki başlanğıc ruhla bədən kimi bir-birini tamamlamalıdır. Məsələn, bir çox ədəbiyyat adamı Alber Kamyunun "Yad" povestinin qəhrəmanı Mersonu canlı insandan daha çox müəllifin ustanovkalarını, təlimatlarını yerinə yetirən ideoloji konstrukt sayır, hərçənd bununla razılaşmaq asan deyil. Dostoyevski, eləcə də yuxarıda adını çəkdiyim-çəkmədiyim başqa böyük yazıçılar bu məsələdə çox ustadırlar, onlar nəzəri-fəlsəfi tezislərlə canlı həyatı elə calaq eləyiblər ki, bu yazıçıları qondarmaçılıqda, saxtılıqda suçlamaq çox çətindir; onlar gerçək yaşamı simvolik reallıq səviyyəsinə qaldırmaqla ideal dünyayla real dünyanın (beyinin sağ-sol yarımkürələri kimi) ayrılmaz vəhdətini yaradıblar.

Dostoyevskinin romanları mənəvi-əxlaqi eksperimentlərdir. O, tapındığı mənəvi prinsipləri, konkret desək, xristian-pravoslav əxlaqını mahir təcrübə ustası kimi ən ağır sınaqlardan keçirir, bu əxlaqın o sınaqlara duruş gətirib-gətirməyəcəyini özü də maraqla izləyir. "Cinayət və cəza"da xristianlığın başlıca əhkamını pozan Raskolnikova dəhşətli mənəvi iztirab, psixoloji işgəncə verən yazıçı sonda onu İsa Məsihin ayağına gətirir, bununla da ağır sürgün həyatının ortasında yalın əllə ovladığı həqiqətin təntənəsini bayram eləyir. Öz qəhrəmanını içindəki cəhənnəm quyusundan tələsmədən, asta-asta, bir neçə yüz səhifəyə çıxaran Dostoyevski bizi inandırır ki, cinayət baş verdiyi andan cəza mexanizmi də işə düşür, həm də bu mexanizm kənarında yox, insanın öz vücudunda, varlığının tam tündündə, mərkəzindədir. Raskolnikov soyuqqanlı bir qatil olmaqdan mömin xristianlığa qədər ağır, əzablı təkamül yolu keçir, yazıçı onun qəlbini yaralarını İncilin şəfəli vəərəqlərinə bükümlə sağaldır.

"İdiot"un baş qəhrəmanı Lev Nikolayeviç Mişkinin isə kamilləşməyə xüsusi ehtiyacı yoxdur, o, səhnəyə, necə deyərlər, hazır gəlir. Mişkin tövbə mənəviyyətindən keçmiş Raskolnikovdur. Romanın qaralamalarında Dostoyevski onu "knyaz Xristos" adlandırdı. Öz idealını müflisləşmiş bir zadəgan nəslinin nümayəndəsi qismində on doqquzuncu əsrin Rusiyasına, içində yaşadığı cəmiyyətə gətirməklə yazıçı daha bir sınaq meydanı qurur, kövrək, nəcib, halal, zəif varlığın kobud, qaba, qəddar, amansız məxluqlarla dolu bu meydana özünü necə aparacağını, zalım dünyanın ağışında necə baş gırlayacağını nağıl dinləyən uşaq marağıyla güdür. Bu dəfə mənəvi təbəddülət qəhrəmanının içində yox, ətrafında baş verir.

Mişkin İsa peyğəmbərin XIX əsr Rusiyasında zühura gəlmiş versiyasıdır. Dostoyevski onun simasında mənəvi gözəllik təmsali, ideal insan obrazı yaratmaq istədiyini açıqca söyləyirdi. Bu, çox çətin, xətali eksperiment idi; belə bir pak adamı elə bir napak cəmiyyətin harasına yerləşdirərsən ki, süni, qondarma, yamaq kimi görünməsin, dünyanın şərinə bulaşmamış aciz, köməksiz bir məxluq bu mühitdə boğulmasın, üstəlik, ilan boğazından salamat çıxsın, mühit içində mühit yarada bilsin.

Knyaz Mişkin bir neçə il İsveçrə dağlarında anadangəlmə epilepsiya xəstəliyindən müalicə olunub. Dağlarda keçmiş günləri haqqında o, həyəcənsiz danışa bilmir, özünü nəhəng bir harmoniyadan qovulmuş, həyat adlı əbədi bayramın qırağına atılmış sanır. O dağlar metafizik dünyanın, zamansız, məkansız bir aləmin rəmzidir. Mişkin o ilahi dünyadan, Füzuli demiş, bəqa bəzmindən gəlir, sonda yenə gəldiyi yerə qayıdır. Orada insan şüursuz ömür sürür, çünki orada şüura ehtiyac yoxdur, insan orada təmiz ruh halında, qılafsız, qabıqsız, xəyal kimi dolaşır. Orada xeyirdən, sevgidən, mərhəmətdən, gözəllikdən başqa nəyisə seçmək, yanılmaq mümkün deyil. Knyaz qopduğu dünyadan danışanda elə bil ata belindən gəlməmiş, ana bətninə düşməmiş yaşadığı ömrü xatırlayır. Oxucuda elə təəssürat yaranır ki, onun nə atası, nə də anası olub, eləcə günün-saatın birində Tanrının hökmüylə yer üzünə atılıb.

Özü də lap vaxtında atılıb. Mişkinin zühuru ezam olunduğu cəmiyyətdə insan alverinin şıdırdığı məqamına düşür: arvadı tərəfdən knyaza uzaq qohumluğu çatan general Yepançin böyük qızını bəlkə də özü yaşda olan varlı mülkədar Totskiyə əvə verməyə hazırlaşır. Ancaq Totski bu addımı atmamışdan on altı yaşından zorla öz məşuqəsinə çevirdiyi Nastasya Filippovnadən canını qurtarmalıdır. Bunun da yolunu tapıblar - Nastasyanı onlar Yepançinin köməkçisi, istefada olan yoxsul general İvolginin oğlu Qavrilyaya sırıyırlar. Bu fədakarlığın əvəzində varlı mülkədar gənc İvolginin peysərinə yetmiş beş min manat kompensasiya verməyə boyun olur. Əlbəttə, Qanya bu rüsvayçılığı üstünə götürmək istəməz, ancaq puldan da keçə bilmir.

Əslində, onun gözü yanında qulluğa düzəldiyi generalın kiçik qızı Aqlaya İvanovnadadır. Ərköyün, tərs Aqlaya ona razılıq versə, gənc İvolgin Totskinin məşuqəsindən də, ianəsindən də imtina eləyəcək.

F. Uğurlu

Ardı növbəti sayımızda...